

Diss. TB 270

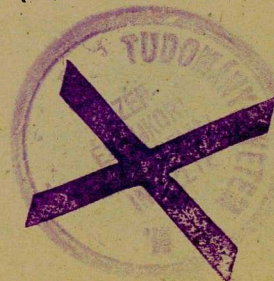
A RÉGI BÁNHÉGYES.

Írta:

KISHÁZY MARGIT.

TUDOMÁNYEGYETEM		
KÖNYVTÁR		
540	47.4P	
48. VI.		5
Szám.	Év.	Oldal.
19	19	arb.

L. 1502.

Diss. TB 270

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM	
Közép- és Ujkori Történelmi Intézetének Könyvtára	
Lelt. napló: <u>VI</u>	Lsz: <u>VI</u>
<u>2</u> csoport:	<u>1518</u> szám.

FORRÁSKIADVÁNYOK:

1. Velics Antal: Magyarországi török kincstári defterek.Bp.
1886.
2. Veress Endre: Gyula város oklevéltára Bp.1938.

I r o d a l o m

1. Borovszky Samu: Csanád vármegye története 1715-ig I.-II.k.
Bp. 1896.
2. Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak
korában Bp.1890.I.k.
3. Domanovszky Sándor: A jobbágyság élete.
4. Eperjessy Kálmán: A települések bomlása M.Miv.tört.III.k.
/ Domanovszky S.szerk.Magyar Művelődéstört.II./
5. Fekete Nagy Antal: A település képe. / Művelődéstörténet II./
6. Hóman Bálint- Szekfű Gyula: Magyar Történet I.-III.k.Bp.1935.
7. Kondra Kákos: Adatok az egri egyházmegye történetéhez I.k.
Eger 1885.
8. Karácsonyi János:Békés vármegye története I.k.Gyula 1896.
9. Kálmán Miksa: A magyar jobbágyság helyzete 1514-1600-ig. Bp.1897.
- 10.Kozma Pál: Zaránd vármegye leírása, Kolozsvárt, 1848.
- 11.Kring Miklós: Gazdasági élet. II.Művelődéstörténet.I./
- 12.Márki Sándor: Arad és Arad vármegye monográfiája II.k.
- 13.Márki Sándor: Dózsa György és forradalma Bp.1886.
- 14.Meszléry Antal: Az egri érsekség felállításának s a kassai
és szatmári püspökségek kihalásának tör-
ténete Bp.1938.
- 15.Moór Elenór: A honfoglaló magyarság megtelepülése Szeged.
1944.
- 16.Ruzsás Lajos: Az egri vár gazdálkodása a XVI.században.Bp.
1939.
- 17.Szlamon Ferenc: Magyarország a török hódítás korában.Bp.1885.
- 18.Scherer Ferenc: Gyula város története I.k. Gyula, 1938.
- 19.Sinkovics István:Mezőgazdasági viszonyok.M.Miv.tört.II.k.
- 20.Szabó István: Tanulmányok a magyar parasztság történetéről
Bp.1948.

21. Szentkláray Jenő: Közállapotok Csanád vármegyében a török uralom után./ Századok, 1892. /
22. Takáts Sándor: A magyar múlt tarlójáról. Bp.1926.
23. Zachariás Béla: Magyabánhegyes. / Barna János: Makó és Csanád-Torontál vármegyei községek monografiája, Magyar városok monografiája c.sorozatban./ Bp.1929.

E L Ő S Z Ó .

Szülőfalumnak a történetét akartam megírni értekezésemben, de ebben a törekvésemben mélyebb érzés is vezetett, mint a honi röghöz való ösztönös ragaszkodás. Ugy éreztem, hogy Magyarbánhegyes történelme mögött valahogyan az ezeréves nemzeti történelem ritmusa lüktet, ha halkabban és kevésbé észrevehetően is, mint jelentékenyebb helységek és városok esetében. Összefoglaló és jellemző képet akartam kapni a honfoglaló magyarság kezdeti elhelyezkedéséről, települési formáiról, a tatárjárás pusztító fergetegéről, a török uralom sorvasztó szenvedéseiről, a magyar nép hallatlan szívósságáról, amellyel újra és újra megkapaszkodott pusztává tartolt földjén. Ugy gondoltam, mindennek valahogyan meg kell mutatkoznia a régi Bánhegyes sorsában, hiszen a " hadak útján " fekszik, olyan területen, mely egyrészt nagyon is kedvező lehetőségeket nyújtott a pásztorkodó földmivelő magyarság számára, de másrészt mindig is ki volt szolgáltatva az ellenséges támadásoknak. Sajátos magyar táj ez, és sajátos sors rejlik mögötte. Erről a sorsról - az ezeréves magyar sorsról, a honszerző és honmegtartó magyarságról - talán nagyon is romantikus kép él bennünk, mélyebb és tárgyilagosabb történelmi tájékozódásunk előtt és inkább csak tragikus és hősieles fordulatait ismerjük. Most szerettem volna a magyar történelmet kevésbé csillogó részleteiben megfigyelni. Szerettem volna látni, hogyan hajtotta ez a Keletről ideszakadt nép az uralma alá a Duna medence, a " hadak útja " földjét, milyen módon telepedett meg, hogyan

lakott és építkezett, és hogyan igyekezett kihasználni a táj nyújtotta lehetőségeket. Nemcsak a történelmi, hanem a tájrajzi és kulturhistóriai adatok is érdekelték, de leginkább az a "csoda" izgatott, hogyan tudta népünk a másfélszázados törökudulást átvészelni és sivataggá vadult földjét újra benépesíteni és kulturtájja varázsolni. Ezt talán egyetlen nép sem tudta ilyen be nem hódoló passzivitással megcsinálni, mint a magyar. Az egyetemes pusztulásban még sem pusztult el, sőt mielőtt a hódítók igáját lerázta magáról, újra élni, fejlődni, építkezni kezdett és a községek százait és százait tudta újra megteremteni, ahogy azt a XIX. században újra virágzásnak indult Magyarbánhegyes példája is bizonyítja.

Egy ezeréves küzdelem képét akartam megrajzolni, apró vonásokkal, mert hiszen egy ilyen falu története inkább csak a súlyos és nagy események utórezgéseit és lassan jelentkező következményeit mutatja meg. Mégis úgy érzem, hogy a kép jellemző és elmosódó színeivel is szemléltetni tudja sajátos magyar sorsunk leglényegesebb vonásait.

A r é g i B á n h e g y e s .

I. Bánhegyes keletkezése.

Bánhegyes keletkezésének feltételeit a táj sajátos jellege szabta meg. Földje ma is termékeny, és a rendszeres földművelés előtt gazdag legelői bizonyára jó alkalmat szolgáltattak az állattenyésztésre. A mai falu határában régi folyómedernek látszó lapályos mélyedések vonulnak végig. Ezek a valamikor vízben bő tájra engednek következtetni, bár számolnunk kell azzal, hogy a török hódoltsággal kapcsolatos táji elvadulással, pusztulással vannak összefüggésben és ugynevezett " vadvizek " elmosódott, feltöltött medrei.

Ma a Szárazér van hozzá legközelebb - árpádkori oklevelekben is " Zarazer"- és ha ez az elnevezés nem is jelent bő és állandó folyóvizet, az eke nyomán, vagy homok gödrök ásásakor lépten-nyomon napfényre kerülő népvándorláskori emlékek, / régi csontok, nyilvégek, dárdahegyek, hamuvedrek, sarkantyuk / azt jelzik, hogy a csanádi-békési " Kánaánba" csapatostól jöttek a nomád, bő legelőt, és halban gazdag vizeket kereső néprajok. Az avar világot igazolja az alig 7 km. távolságban fekvő Kunágota határából származó aranylelet, mely valószínűleg a VI. századból ered. A község határában helyel-közzel található sáncszerű magaslatok, egy-egy kiásott gyűrű is ezt igazolják.⁺

Honfoglaló őseink figyelmét nyilván nem kerülhették el a táj kedvező adottságai.

A Tiszántulon három törzs telepedett meg. Az a törzs, amelynek hadnagyai a " gyula" méltóságot viselték, megszáll-

⁺ Magyarbánhegyes, 338.

ta a későbbi Temes, Torontál, Csanád, Arad, Zaránd és Békés megye sík területeit. A Gyula-törzs hadnagyának nemzetsége - az Ajtony nemzetség - a Maros két partján, a Maros torkolatának mocsaraitól védett Marosvár vidékén szállt meg. Az Ond törzs hadnagyának nemzetsége Csongrád megye Tisza kétparti területén helyezkedett el, míg a többi nemzetségei: a Csolt - vagy Vata - és a Borsa nemzetség Csongrád, Békés és Bihar megyéknek a Sárrét kiterjedt mocsárvidékétől védett területeit ülték meg.⁺ Történetíróink újabb véleménye szerint Zaránd vármegye nyugati, vagyis síksági területe is Ond vezér egykori szállásterületéhez tartozott.⁺⁺

A csanádi püspökség alapítása és az árpádházi királyaink alatt előforduló sok falu és kisebb várnév a táj fontosságát jelzi, tehát korán kellett lakott területnek lennie. A tatárok pusztítása azonban nagyon megtizedelhette a lakosságot: egyik seregük Nagyvárad elfoglalása után feldulta Békés és Zaránd megyék térségeit.⁺⁺⁺

Magának Bánhegyesnek az első nyomai a XV. sz.elejétől bukannyak elének. Az első okleveles adatunk arról szól, hogy Maróti János macsói bán telepítette a falut a század elején. Karácsonyi hivatkozik ezzel kapcsolatban a Müncheni Levéltár DI.11.158 és 11258 sz.okleveleire.⁺⁺⁺⁺

A Maróti család a Gutkeledék egy ága. A család törzsfészke a valkómezei Marót és igazi felvirágoztatója Maróti János macsói bán. 1366 táján született

⁺ Hóman-Szekfü I.122.

⁺⁺ Moór, 2o.

⁺⁺⁺Scherer 48.o.

⁺⁺⁺⁺
I.k.6o.

és mint apród korán a királyi udvarba jutott. 1386-ban, Mária és Erzsébet elfogatásakor ő is a lázadó Horváthyak kezébe került, de megszökött és a délvidéki hadjáratokban csakhamar hírnevet szerzett. Zsigmond testőrévé tette, aki 1392-ben az aradmegyei Pálulásával jutalmazta. 1395-96-ban résztvett a Balkán félszigeten vívott harcokban. A nikápolyi csatában is résztvett, majd hazájába visszatérve a Száva vonalát fenyegető török csapatokat többször viszszyomta. Ezen érdemei miatt 1396-ban macsói bánné és egymás után több vármegye főispánjává nevezték ki. Csak későn, már mint javakorabeli férfi alapított családot, és most mohó vággyal látott a vagyonszerzéshez. 1403 nov. 5-én kapta a 43 faluból és pusztából álló gyulai uradalmat. /Gyulai muzeum, münchen. okt. 8 sz./ 1405 okt. 6-án említik először gyulai várnagyait Vizközi Benedek és András mestereket. ++

A gyulai uradalom falvai ekkor három fő pont: Gyula, Békés és Simánd körül csoportosultak s később az uradalom e három város szerint három ispánságra oszlott. Legnagyobb kiterjedését azonban még később érte csak el - mert Maróti ezt a birtokát is szerfelett megnagyobbitotta részint új falvak szerzése, részint ilyenek telepítése által. 1415-ben fogságba esett és mikor 3 év múlva, óriási váltságdíj lefizetése után kiszabadult, 1418 aug. 24-én megjelent a csanádi káptalan előtt és erősen tiltakozott azoknak a nemeseknek eljárása ellen, kik a gyulai uradalmát fogsága idején háborgatták. Tiltakozó levelében már 73 hirtokrészt sorol fel. A gyulai uradalomhoz számítja

+
Veress, 3.

++
Scherer 44.

többek között Meggyesegyházt, Bozzást, Kamarást, Kevermest, melyek Bánhegyesselhatáros helységek voltak és azok ma is. Bár ezek egyrésze csak pusztá, erdő, nádas és más határrész volt, a gyulai uradalom mégis tekintélyes gyarapodást mutat. Ezután telepítette e vidéken Bánhegyest és Bánkamarást.

Hogy a falu határa azelőtt milyen néven szerepelt, nem tudjuk.

A megye kitétele nélkül, mint Maróti birtokok említettnek Kysheges / Kyshegves/ Nagyheges, az 1476.évben.

Csánki Dezső Magyarország történeti földrajza,
+
a Hunyadiak korában című művében is említ Békésmegyében 1418-ból Kethegyes, / 1418.Diplomat. Békés 47./ Segresthezes / u.a. és 1558-ban / 1458. Diplomata. Békés 78./ Erdenges - hegyes nevű helységeket. Ugyancsak ő írja ugyanott: " Ma Orosházától délkeletre találunk egy Bánhegyes pusztát, / Csánki téved ebben a meghatározásban, mert könyvének kiadásakor / 1890/ Bánhegyes határában már két fejlődő falu állott./ melynek Bán előneve Maróti birtokra mutat s így az 1418. évi Két-Hegyesnek felelne meg. Csakhogy e vidéket inkább Zarándhoz számíthatjuk.- A másik két hegyes a gerlai Ábrahámfiaké volt s bár szintén a mai Bánhegyes vidékén fekvő helységekkel együtt sorolják fel, mégis a mai Csákó nevű pusztának felel meg / Orosházától északkeletre./ Mert 1519-ben ugyancsak a gerlai Ábrahámfiak birtokában - Erdengesheves alio nomine Cha kohegyesse - alakban fordul elő.
++

Mint Gyulavár tartozéka és Maróti birtok szerepel még 1403-ban Buzyrhegesegház helység is, de ez is, mint a fentiek, rövidesen eltűnik.

+ 651o.

++ u.o.

Ezek alapján tehát csak feltevésekre vagyunk utalva Bánhegyes régi nevére vonatkozólag. Minden valószínűség szerint azonban valamelyik, azelőtt Hegyes nevű helységet, vagy határrészt nevezték el a bánról. Ez az elnevezés nem egy könnyen ment át a köztudatba, s ezért nem találunk egész 15. században Bánhegyes néven semmiféle följegyzést. Feltevésünket alátámasztja Eperjessy Kálmán is, ki azt írja a Magyar falu település története c. művében, hogy kezdetben minden befolyástól mentesen, szabadon alakult a falu neve. Nem maga a község, hanem a környékbeli-ek adtak nevet a falunak. Később a telepítő, a földesur, az udvar, az uradalom határozta meg az új település nevét. A nép a falu nevének megváltoztatása után is sokáig szokta használni a régi helységnevet.⁺ Bánkuta, Bánkamarása szintén ez időszakban, 1418 után keletkezett, s feltevésünket alátámasztja az is, hogy több Kuta nevű birtokrész szerepel a Marótinak adományozott birtok között,⁺⁺ mely később, a Hegyesekkel együtt eltűnik, ugyancsak a későbbi Bánkamarás helyén is egy Kamarás nevű birtokrész állott.

Maga a hegyes kitétel a régi magyar nyelvhasználatban nem jelent okvetlenül kisebb-nagyobb dombokkal teleszórt vidéket, - mint azt jeles monografusunk, Borovszky Samu tartja, - hanem kaszálót,⁺⁺⁺ és ezek szerint Bánhegyes, - a bán kaszálója, szénatermő helye.

A "hegyes" szó helytörténeti értelmezésére vonatkozólag különféleképen - véleményeznek nyelvészeink. Leginkább azonban Borovszky véleményét osztják, mégpedig

+

4. o.

++

Csánki, 753 o.

+++

Makó 338.

abban, hogy a dombot, kiemelkedő talajszintet nevezi az alföldi nép hegynak, hegyesnek. / Takács Lajos. M.Nyelv. 25.k. Bp.1929/136 o. Hefti Gyula Andor: A térszíni formák nevei. M.Nyelvőr 4o.k.21o.o. Simonyi-Szarvas M.Nyelvtörténeti Szótár I.köt.Bp.189o.1386.o./ Ez nem egészen elfogadható éppen területünkre vonatkozólag, - hiszen Bánhegyes határában egyáltalán nincsen ilyen feltűnő, kiemelkedő magasabb halom, vagy domb, falunk teljesen egyenletesen sík területen fekszik, / 100-102 m.tengerszín felett/ s az említett vizes lapályokon kívül nem zavarja más az elegyengetett térszint.- A dombos, halmos vidék megjelölése világosabb az ilyen nevekből: Dombegyháza, Dombiratos, Cikóhalom, Szeghalom. Alföldi népünk tehát jól ismeri a hegy, domb, halom közötti különbséget. Tehát valószínűleg helyesen járunk el, ha Zachariás véleményét tartjuk legmegfelelőbbnek a hegyes szó értelmezésére.

Bánhegyes tehát eredetileg birtokos megjelölés./ Bánhegyese - mint Bánkuta./

Oklevélszerű előfordulása mindenestre inkább

későbbi: Bánhegyesse 151o. Századok 1889.124 o.
151o. Münch.lt.391.

Bánhegyes 1515. Münch.lt.371.
1627.Gyulafejevári lit.reg.67.

Bánhegyese 1553.156o.Dic.1.

Bánhegyes 1559.Urb.et conser.76.
1564.Dic.1.

Bánhegyese 1563.Tiz.1.

Bánhegyes 1665.Egri kát. lt.N.2o3. +

+
Borovszky II.23.

Ezek az ávszámok mindenesetre már a falu későbbi történetével kapcsolatosak.

Bánhegyes a feljegyzésekben kezdettől fogva mint zarándi helység szerepel.

Zaránd vármegye legrégebbi területe és határvonala meglehetősen ingadozó, bizonytalan. Különösen a Bánhegyest környező falvak hol Csanád, hol Békés, hol Zarándhoz számíttatnak, - falunk ugyanis a hármass határ / Csanád-Békés-Zaránd / mentén terült el. Tőle nem messze, délkeletre vonult Arad vármegye határa is. Bánhegyes legkeletibb falva volt a hossza nyúlt, nyugat-keleti irányú vármegyének, mert már Kaszaperek, a falu nyugati szomszédja Csanád, majd Külső-Szolnok megyébe tartozik, északnyugati szomszédja Apáca szintén Békés és később Csanádmegyéhez tartozik. Ugyancsak csanádmegyei helység a tőle délre fekvő Kovácsháza /Kowachaz / is.

Általában nehéz kirajzolnunk a magyar középkori vármegyék határvonalait, mert egyes távollevő birtokrészek is a megyéhez tartoztak, ha az az illető földbirtokos érdekeit szolgálta.

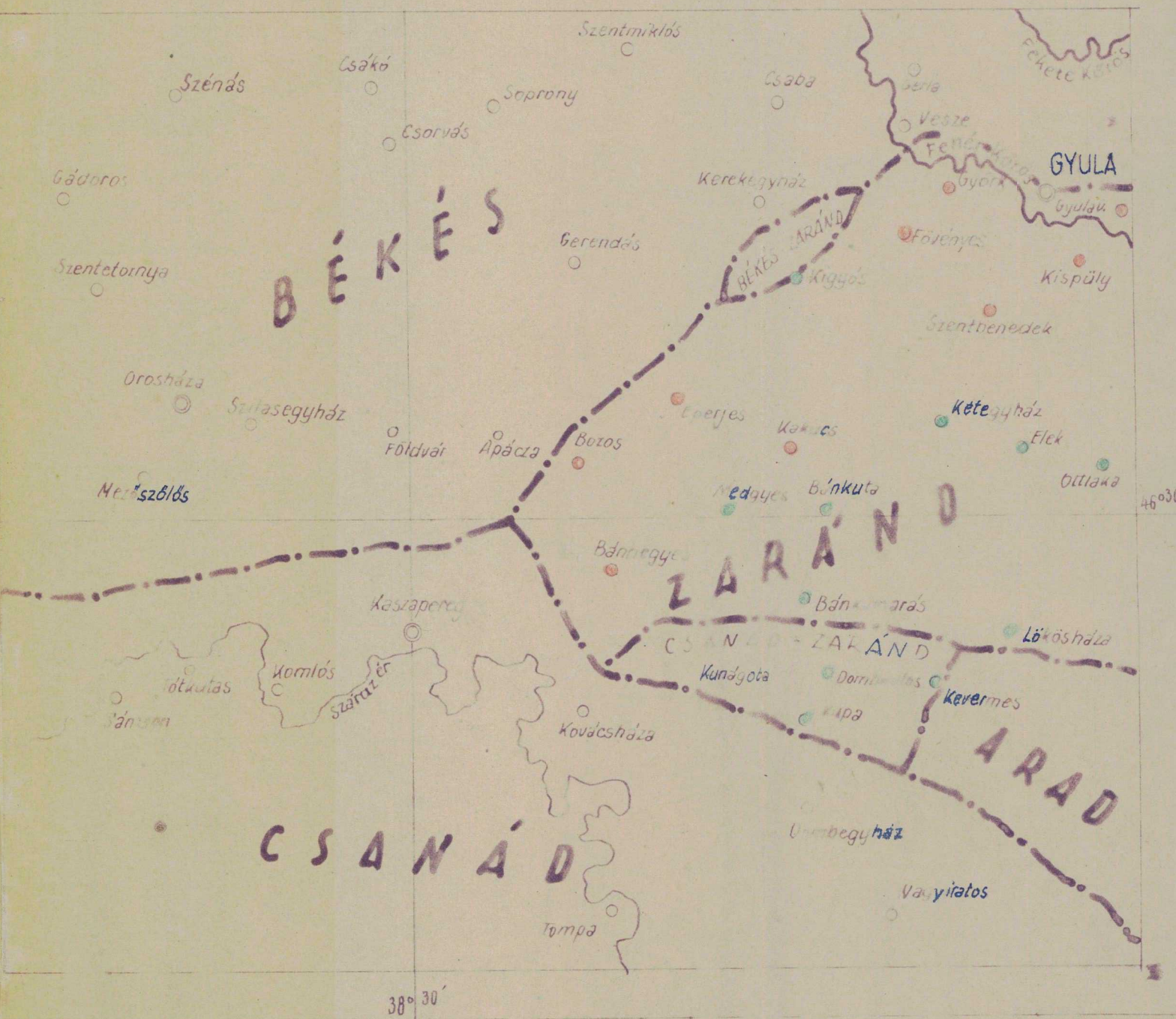
Egyházi tekintetben Bánhegyes az egri püspökséghez tartozott és közvetlenül a pankotai főesperességnek volt alárendelve. A pankotai főesperesség létezése felől irodalmi vita folyt, azonban ma már el van döntve, hogy meg volt már a XIV.sz.-ban. ++

Félreértésre adhat még okot Gyula város sajátos kettéosztottsága, mind megyei, mind egyházi tekintetben.

+
Kondra, A sombok-pankotai-főesperesség. Századok 1883. 582-592.

++
Meszlényi, 30 o.

Bánhegyes környéke a XVI.sz.közepén

Jelmagyarázat:

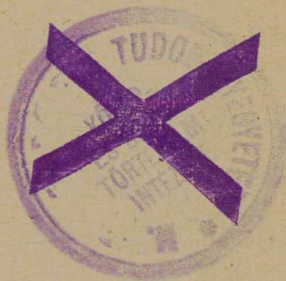
- A gyulai uradalom falvai
Földesuri falvak Zaránd megyében

A város Fehér Kőrös jobbpartján elterülő része ugyanis Békéshez, a balparti rész pedig Zaránd megyéhez tartozott.⁺ Egyházi tekintetben a békésmegyei városrész a nagyváradi püspökség köleséri főesperességéhez, a váruradalom zarándi birtokai pedig az egri püspök fennhatósága alá tartoztak.

A vár területét Zarándhoz számítják 1510-ben. Később az adóösszeírások úgy határozzák meg a város fekvését, hogy " Gyula oppidum" Zarándban, " Gyula pars" pedig Békés megyében van.⁺⁺

Kezdetben kis fából épült temploma lehetett, melyet a vándorló lakosság hol itt, hol amott helyezett el, aszeint, hogy hol állapodott meg.⁺⁺⁺

A XVI.században, virágzása éveiben már volt kő - ill.téglából épült temploma is a falunak, amelynek alapjait,- a régi falu helyén - még jól ki lehet venni, különösen tavasszal, a megsülyedt földben, friss zöld vetésben szembetűnő a templom és körülötte a régi falu magasabb térszine.

⁺ Scherer 87.

⁺⁺ Scherer 87.

⁺⁺⁺ Csánki 721 o.

II. A falu életéről.

A földnek eleinte nem igen volt nálunk értéke - a XI. és XII. században még nem falvakat, hanem legeltetésre való jogot és szolgákat adományoznak királyaink. A XIII. századtól kezdve azonban a földnek értéke kezd emelkedni, és most már a falvaknak a határait is kijelölik. Egy-egy fok vagy ér, - egy-egy bokor, vagy halom alkották a megkülönböztető jelt. Néha dombokat is hánynak a nagyobb bizonyosság kedvéért, de mindezeket a jeleket könnyen elmosta az idő. Ennek következtében folyton új, meg új határperek kezdődnek s mivel a föld értéke egyre nő, mind inkább növekvő elkeseredéssel, sokszor erőszakoskodással folytatják azokat. Az örökösödésnél nem a földet, hanem a falu utcáit, házait osztják fel, sőt 1514-től már nem is a házakat, hanem személy szerint a jobbágyokat. Ez a szokás aztán, ha a falvak külön földesurat kaptak, megint súlyos viszályok forrásává vált, mert nehéz volt eldönteni, hogy az eddig közösen használt föld bizonyos részeihez milyen jobbágy családok tartoztak. ⁺ / Ilyen ügyben írt Asztalnok Péter Brandenburgi György örgrófhhoz, a bánhegyesi határjáráskor, 1519.okt.19./

A gazdálkodás rendjét eleinte a közösség megbont-hatatlan ereje szabta meg. A jobbágyoknak csak az a belsőség volt a sajátjuk, amelyen fából, nádból és sárból lakóhelyet építettek maguknak és állataiknak, hogy az időjárás viszontagságai ellen védve legyenek. Ellenben a falu határa - az ország nagy részében közös tulajdont képezett - de a később egyre inkább elhatalmasodó nagybirtok rendszer a birtokos fennhatósága alá és ezzel a majorsági

+

gazdálkodás rendjébe szorította a földművelő jobbágyságot.⁺

A magyarországi fejlődésben a nagybirtok keretébe tartozó jobbágyfalvak már a középkor végén, a XIV-XV. században, rendszerint egy-egy várhoz kapcsolódtak, mint gazdasági központhoz. Bánhegyes a Gyulai vár tartozéka volt már a XV. században. Egy-egy várbirtokhoz az ujkor elején általában 10-20-30 falu tartozott, de voltak olyan várközpontok, melyekhez jóval több, esetleg kisebb megyével is felérő falvak tömege csatlakozott.⁺⁺ A gyulai uradalomban már 1525-ben rendszeres majorsági gazdálkodást folytatnak, ezévi számadás szerint Bánhegyes is azon helységek között szerepel, amelyek a földesur számára szántani, vetni kötelesek. Zárand megyében még a következők: / Gyula/civitas/ Alsódoboz, Foelsvedoboz, Zama, Gyerke, Veze, Alabian 3 jobagiones, Piski 3 jobagiones, Kakuch, Foewenes, Puell, Vary, Kezy, Ottlaka, Zenthbenedek, Eperyes, Hegyes, Dombyrathas, Bankutha, Kethegyhas, Loekeshaza.⁺⁺⁺

A majorságilag gazdálkodó uradalomnak természetesen gazdatiszteket, ispánokat is tartottak az adók és járandóságok ügykezelésére. A gyulai uradalomban az ispánok feje volt az udvarbíró/provisor curiae/, ami a későbbi tiszttartóval kb. egyet, jelent.⁺⁺⁺⁺

Kötelessége volt, hogy az uradalom kiadásairól és bevételeiről részletes, pontos számadást kell készíteni, mivel a számadás szigorú ellenőrzés alá került. A gyulai váruradalomnak fennmaradt egy ilyen részletes adólajstroma már 1519-ből, valószínűleg, hogy Bánhegyes is

⁺ Sinkovics M. Műv. tört. I. 146. o.

⁺⁺⁺⁺ Karácsonyi I. 240.

⁺⁺ Szabó 137.

⁺ Veress 90.

szerepel a felsorolt falvak között.

Az alföldnek ezen a tengersík vidékén a keleti steppéken tanult állattenyésztési volt a magyar falvak életkitöltő foglalkozása, táplálkozásának és ruházódásának éltető forrása. Hogy zavartalan időkben milyen gazdag volt általában az állatállomány, mutatja az a körülmény, hogy egy egyébként szintelen életű békésmegyei jobbágyfalutól a hatalmaskodó szomszédok a XV.században egy alkalommal kereken 100 lovat, 400 szarvasmarhát és 3000 juhot rabolnak el.⁺ Még a legalacsonyabb szinten álló szegény ember házatájáról is elmaradhatatlan a Tábasjóság egy-két tehén, juh, kecske, - a tehetősebbek gazdaságában pedig egész tekintélyes számu állat él.

Az állattartás vagy szilajpásztorkodásos, vagy istállózó. A falvak határuk egy részét a legelésző nyájak számára hasították ki, azonkívül a "pihenő" csupán gáz és burjánt termő ugarföldek is legeltetésre szolgálnak.

Az istállózó állattartást a kaszálók széna termése tette lehetővé, de széles takarmánynak felhasználják a töreket, polyvát, szalmát, a gazdálkodás másodrendű termékeit.

Nagy számban éltek a földesurak és szegény emberek házatáján baromfiak: libák, csirkék, tyukok, káppanok, amelyeknek egy részét a jobbágyság adóba fizette urának.

A földmivelés módját évszázados tapasztalatok szabták meg. A földet általában kimélni kellett, meg kellett óvni a kimerüléstől és így a föld egyes részei külön

⁺ Sinkovics 149.

feladatot kaptak aszerint, hogy rétnek, legelőnek, kaszálónak, vagy szántóföldnek használták. Ennek a gazdálkodási módnak kezdetleges formájában két részre osztják a határt: az egyik részt felszánjták, a többit rétnek, legelőnek használják.

A mezőgazdaság különféle munkáit, a föld őszi, tavaszi felszántását, a mag elvetését, a termés learatását, betakarítását és kieséplését vidékenkint, az időjáráshoz alkalmazkodva, - esztendőről esztendőre ugyanazokon a napokon végezték.⁺ Ez az időbeosztás, valamint a gazdálkodó munkáját át meg átszövő babonás szokások, amelyekkel az ember a természet titokzatos munkáját kísérte, nem egyszer a pogány korból kiindulva szállottak nemzedéktől nemzedékre, és a tűnő századok alig változtattak rajtuk. / Pl. a bánhegyesi nép ma is azt tartja, hogy mákot szent József napján, virágot Virágvasárnap előtti héten, ugorkát, dinnyét Nagycsütörtök - Nagypénteken - amikor a harangok némák - legjobb vetni./

Bánhegyesen és környékén a török uralom előtt a gabonaneműek közül búzát, árpát, zabot és kölest termeltek. Persze, ekkor még egészen külterjes volt a gazdálkodás, csak annyit termeltek a jobbágyak, amennyi saját szükségleteikre és az adóra elegendő volt. A termelés nagyságára nézve egész pontos, megbízható adataink nincsennek. Kerecsényi várkapitány is megállapítja, hogy a gyulai uradalomban a termés roppant változó s az esőzéstől függ. Ha szárazság volt, mint pl. 1561-ben az elvetett mag ki sem

⁺
Sinkovics 154.

hajtott, s a legtöbb helyen a föld még az elvetett magot
+
sem adta meg.

Ránk maradt egy feljegyzés, mely a bánhegyesi határban talált terményeket tartalmazza, 1559 április végén. Eszerint a Gyula átvételére küldött királyi biztosok két boglya csépeletlen és két verem elcsépelte kölest, továbbá 11 hold lábbon álló búzát, 10 hold árpát, 550 kepe búzát, 61 köből szénát, 30 köből szalmát s végül 11 köből elcsépelte árpát találtak a falu határában.
++

Bizony ez nem sok. S ha még hozzávesszük, hogy a jobbágyoknak / 1559-ben 81 családfő/ ebből kellett adót, fizetni is és a vetőmagot félretenni, kérdésessé válik, hogy miből éltek a jobbágyok.

A mértékekre vonatkozó számításokat Scherer Ferenc végezte el Gyula város története c. munkájában./Gyula 1938/.

A gyulai uradalomban kétféle köből-mérték volt használatban: a gyulai és a simándi. Utóbbiból három tett egy gyulai köblöt. Számításaiban egy gyulai köblöt kb. 200 liternek vesz, hektoliterenként 75 kg. súlyban.
+++
Eszerint a bánhegyesi határban - mely akkor is volt legalább 10.000 hold terjedelmű / a török uralom végén 16.000 / - hihetetlenül kevés gabona termett, - mai szemmel nézve - de akkor Bánhegyes még a jelentősebb falvak közé tartozott.

A jobbágy terményeiből az egyháznak tized járt, melyet még azelőtt vettek el a paraszttól, mielőtt az ur része levált volna. A földesurnak járó kötelezettségeit három

+
Karácsonyi 243.

++
Veress 302

+++
Scherer 80.

főformában rótta le, ezek: a census / földesuri adó/ a szolgálatok és az ajándékok. Minden jobbágycsalád évenként egy forint censust fizetett a földesurnak, ezen a címen tehát több ezer forint folyt be az uradalom pénztárába. Terményeik után kilencedet adtak. A szolgáltatások és ajándékok igen különbözők voltak.

Egy 1561 évi urbarium részletesen felsorolja Bánhegyes jobbágynak szolgáltatásait. Eszerint Bánhegyesen a következő adózási viszonyok voltak:

" Ad festum Sancti Georgii censum dant singuli per denarios 50. Ad festum Michaelis per denarios totidem.

De frugibus dant nonam domino terrestri.

Episcopo decimam

Avare et seminare cum semente domini terrestribus tenentur. Item tenentur falcare et alia servitia praestare.

Coloni porcos habentes de singulis porcis quique dant per porcum unum.

In festo Resurrectionis domini de singulis colonis gallinae singulae solvuntur. Ova decem.

Si quis gallinam non habet, debet pernam unum.

Dant singuli per panem unum.

In festo Nativitatis domini munera eadem.

Ha vizsgáljuk ezeket az adókimutatásokat, láthatjuk, hogy szinte minden faluban más-más viszonyok voltak. Különösen a szolgálatok változtak falvanként. A várhoz közeleső falvaknak több volt a kötelessége, - fa, - ga-

bonahordás, virrasztás a várban, favágás, stb. viszont ezeknek elengedték a cenzust.

Bánhegyes adójegyzékében is van egy homályos ponttenentur falcare et alia servitia praestare. Az "alia pervitia" között van bizonyosan a várépítés is, hiszen tudjuk, hogy a gyulai vár javításán egyszerre több ezer ember is dolgozott, ⁺ ezekben az években.

Állandó adó volt még - a fenti jegyzékben fel nem sorolt, de minden évben beszédett - subsidium v. dica, a hadiadó, mely a gyulai vár legfőbb jövedelmi forrása volt. Az évi összeget / 1-1 1/2 ft/ két részletben hajtották be. / Primum, secundum, subsidium./ A dicát még a legveszélyesebb években is behajtották, mert annak elmaradása végzetes lett volna a gyulai vár gazdálkodására.

A dicator a későbbi időkben már katonai kísérettel járt, hogy a rabló törökökön szerencsésen keresztülvághassa magát. Ekkor már a falu bírájának is rendkívül nehéz helyzete volt, mert ő volt felelős az adóösszeg behajtásáért, s a török is, a magyar is őt tette felelőssé, s rajta kezdte a fenyegetést minden visszásságért. Ezért a bírói tisztségre már úgy jelölték ki évenként a soronkövetkező jobbágyot; ma is közmondás még, ebből az időből: sorba megy, mint a falusi bíróság. ⁺⁺

Az adókat portánként vetették ki. A kivetés egy egész jobbágytelekre értendő. A jobbágytelek nagysága országos viszonylatban erősen változó./ 4 holdtól egészen 70 holdig/

⁺ Scherer 183.

⁺⁺ Takáts 322.

A területmérték, a hold, a XV-XVI. században alakult ki.⁺

Ezen az istenáldott, gazdag vidéken bizonyára nagyobb volt a telek nagysága is, hiszen a bánhegyesi határ óriási volt: a környező falvakhoz viszonyítva / legalább 10.000 hold, s ha ennek felét legelőnek, erdőnek is vesszük, a 70-80 adózó jobbágyra átlagban véve nagy terület: 60-70 hold esett családonként, míg a porták egészben kapták a jobbágyok.

Az adózók összeírásakor csak azt állapították meg a várkapitány emberei, hogy egy-egy helységben mennyi a művelés alatt levő egész jobbágytelek száma. És minthogy az országgyűlési határozatban meg volt szabva, hogy egy-egy telek után mennyi adó jár, tehát eképen meg volt állapítva az összeg is, melyet az egész helység állami adóul fizetni tartozott. Ezen összegnek a jobbágyok közötti elosztása, hogy ugyanis mindegyikük tehetségének megfelelőleg hozzájáruljon, - a falunak dolga volt.

Az adó fizetése alól felvoltak mentve: a falu birája: / 1546: 13/ a nemesek cselédei, továbbá egy év tartamára azok, kiknek háza az adókiivetés évében leégett, az új házak után sem fizettek adót 3 évig, végül adómentesek voltak még azok, kiknek összes vagyona még 10 ft-nál is csekélyebb értékű volt.⁺⁺

Kiséreljük meg mostmár, - az eddig mondottak lezárásaképen - a jobbágytelepülések falu képének legtipikusabb vonásait felvázolni.

A sikvidéki települési képet elsősorban az ősi

⁺ Kring M: M.Műv.Tört.I.22.

⁺⁺ Kálmán 20.

foglalkozási ágak alakították ki, ennek megfelelően a vidék, a dúsabb termőföldek és a jó legelőjű talaj mentén találjuk a legrégebbi szállásokat. Általában a zárt települési készség a magyarságnak nem volt sajátja, inkább kisebb egységekben, sátranként, később házanként szállt meg, egymáshoz ugyan közel, de csak a vérrokonok telepedtek közvetlenül egymás mellé.

Nagyobb falvak és települések csak a nagy uradalmak kialakulásával kapcsolatosak. A magánkezekbe került egykori királyi uradalmak és egyéb nagybirtokok tulajdonosai szívesen láttak minden új telepest birtokaikon, mert ezáltal birtokaik jövedelmezősége fokozódott. Ha ők maguk nem tisztelik is, a környező földesuraktól megkövetelik a jobbágycöltség szabadságának pontos megtartását. A földesurak hajlandók megadni az új telepeseknek meghatározott évre szóló adómentességet és egyéb kedvezményeket is, csak hogy minél nagyobb számú telepeshez, ezáltal nagyobb jövedelemhez jussanak.⁺

A Maróthyak idejéből is találunk ilyen jobbágycölvédő leveleket,⁺⁺ de Zaránd megye tanácsa is védte a jobbágyokat, - az állami adó érdekében - sőt egy esetben még magát, Frangepán Beatrix hercegnőt is kártérítésre ítélte⁺⁺⁺ jobbágaival szemben.

Bandenburgi György bánhegyesi jobbágycainaak, a Battonyáról megszökött öt Kis testvérnek elhurcolása és börtönbe vetése is nagy port vert föl, s az Ögróf, a Werbőczy-törvények ellenére is ragaszkodik jobbágaikhoz.⁺⁺⁺⁺

⁺ Fekete N.A. M.Műv.Tört 132.

⁺⁺⁺ u.o.55

⁺⁺ Veress, 9, 10, 17.

⁺⁺⁺⁺ u.o.63.

Mivel minden társadalmi osztály szabadon keres-
het magának, foglalkozásának megfelelő, célszerű helyet,
/ marha,- méh,- sertés tenyésztés, halászat, madarászat,
kovács,- kerékgyártó stb. mesterség / s mivel minden jó-
módu szabad ember tetszése szerint telepíthette a maga
szolgáit külön helységekre, nagyon természetesen először
tömérdek apró falu alakult, s határaik meglehetősen kicsi-
nyek voltak. Legjellemzőbb, a különben legjobban ismert
30.978. hold területű gyulai határ, melyet, mint tudjuk,
részben a sarkadi tó vize borított, s mégis nem kevesebb,
mint 14 történelmileg kimutatható helység osztozkodott raj-
ta.⁺ A régi Csanád megye területén 211 helység és 7 vár
volt, míg ma, sokkal kisebb területen csak 30 helység van.
Ezek a kis falvak gyorsan keletkeztek, de egy része ugyan-
olyan hirtelen el is tűnt, vagy más nevet vett fel, ezért
van olyan nagy zűrzavar az Árpád,- és vegyesházi királyok
korabeli topográfiai kutatásokban.

A sűrűn egymás mellett álló, erdőkkel, patakokkal
körülvevett kis alföldi falvak, közepükön a színesre festett
fatemplommal,⁺⁺ - a hordozható " egyház"-zal - kedvessé, han-
gulatoszá tették a középkori magyar táj képét.

Aki mostmár a lakásépítkezés mikéntjét illeti, a
falu ásatások eddigi eredményei azt mutatják, hogy a XV-
XVI.század jobbágyainak háza a legfejlettebb fokon egy szo-
bából és egy konyhából állott és ezekhez legfeljebb egy is-
tálló csatlakozott. A lakószoba foglalta el a nagyobbik he-
lyet, a konyha valamivel kisebb. A szoba-konyhás hajlékok-

⁺ Karácsonyi I.60.

⁺⁺ Fejér-Vörös,- Feketeegyháza helységnevek sűrűn fordulnak
elő vidékünkön.

nál, ámbár ez az ásatásokból biztosan nem állapítható meg-
valószínűleg csak egy ajtó vezetett a házba, mégpedig a
konyhába. A szegényebb jobbágy háza egyetlen helységből ál-
lott. Ez szoba, de konyha is volt egyuttal és ha nagyon
nagy volt a szegénység, akkor, mint a ruténelnél ma is lát-
hatjuk, ólnak is használták. Ide zárta a gazdaasszony fél-
tett aprómarháit éjszakára és a jobbágycsalád állataival kö-
zös helységben töltötte az éjt. A zsellér- és cselédsorban
élők háza valószínűleg ugyancsak egy helységből állt, de el-
maradottabb és szegényebb vidéken ezek még föld-illetőleg
putrilakásokban éltek, melyek vagy egészen, vagy fél falma-
gasságig a föld színe alá voltak sülyesztve. Jóval kevesebb
volt belőle, mint a török hódoltság alatt és után. ++

Az építőanyagok közül leggyakoribb a vályog és
patics. A régi Bánhegyes területén tégláégető kemencét is
találtak ház építéskor, gödörásás alkalmával. ++ Szép, di-
szes, és változatos cserépedények is előkerültek. Sajnos e-
zek nagyrésze elkallódott.

Igy éldegélt tehát a kis falu jobbágya, szegé-
nyesen, de a nyugodt, ősi formák között.

A Dózsa lázadás után azonban már a közelgő tö-
rök veszedelem aggálya készítette őket a falu védelmére, a
veszély elhárítására. Talán ez időben épült a kis kastály-
szerű épület a falu közepén, magasabb térszínen, vízesárok-
tól körülvéve. A nagy erővel támadó törökök ostromát azon-
ban nem tudhatták visszaverni s falunkat is később a hódolt
területek közé sorolják.

+
Domanovszky, M. Műv. Tört. II. 357

++
Zachariás Béla közlése.

A falu lakóiról nem sokat tudunk. Névtelenül, csendben éltek és csak a két munkás kezük és munkájuk eredménye adta meg abban a korban különös értéküket.

Számukat, a lakosság hullámlását tekintve, nehéz megállapítani, 1525-ben 41 adózót jegyeznek fel, 1559-ben 68-at és 13 zsellért, 1564-ben pedig 84 adófizető jobbágy élt Bánhegyesen. Egy családra 5 személyt számítva 200-500 lakója lehetett e korban a falunak, tehát középkori viszonylatban elég népes helység lehetett. A szomszédos községekben is találunk Bánhegyesi nevezetűt, sőt Gyulán is, az 1560. évben élt egy Bánhegyesi Tóth György nevű polgár./Civis/.

Falunkból még nemes emberek is származtak, ilyen volt a nemesen gondolkodó borosjenei Bánhegyesi János is, ki 1626-ban az elnéptelenedett Sajti, marosméti faluba lakosokat telepített, akik újra feltámasztották a falut.

Bethlen Gábor azután 1626. júl. 11-én odaadta a falut Bánhegyesinek, kinek utódai bírták azt még 1645-ben is.

+
Veress 318 o.

++
Borovszky I.223.

+++
ú.o.244.

III. Bánhegyes a XVI.század elején.

Bánhegyes hős alapítójának utolsó férfisarja, Máróti Mátyus 1476-ban meghalt, így roppant uradalmai a korára szállottak vissza. Ezek közül Mátyás király a legnagyobb, a gyulai uradalmat természetes fiának, Corvin Jánosnak adományozta 1482. ápr. 7-én.⁺ A gyulai uradalomhoz ekkor 83 falu és birtokrész tartozott. Fia még nem töltötte be 12. évét és már fejedelemséggel felérő uradalmak vallották birtokosuknak.

Alig hunyta azonban le szemét Mátyás király, Kinizsi Pál Tótországba üzte Corvin Jánost és az új királytól II.Ulászlótól elkérte Békés vármegye főispánságát. Corvin János csakhamar kibékült II.Ulászlóval, - mert a délvidéki veszedelmes, a törökökkel való harc minden idejét, figyelmét és pénzét lekötötte.

Korai halála / 1504.okt.12./ után özvegye Frangepán Beatrix erélyesen védte birtokjogait a többoldalról megújuló igényekkel szemben, de fiának, Kristóf hercegnek, a Hunyadi-ház utolsó férfisarjának váratlan halála / 1505. márc.17./ rettenetes csapást jelentett a fiatal özvegy számára. A király, tekintettel a Hunyadi-ház méltóságára és János herceg érdemeire a herceg javait különös kegyelemből

- özvegyének és árva leányának, Erzsébetnek adományozza:....item castrum Gywla/ in comitatu de Zarand ac tributo in eodem exigi solito necuon/ vocatum, simul eorum cunctis suis pertinentiis infrascriptis, videlicet oppido Gywla in comitatu Zarand ac tributo in eodem exigi

+

Scherer 60.o.

solito, necuon villis Dombyrathos, Eperyes, Lekeshaza, Zeuth
Benedek, Ketheghaz, Banhegese, Bankwtha, Kebermes,.....ad
manus aarundem dominae Beatricis et Elisabeth filiae suae
relinquimus." +

Corvin János özvegyét II. Ulászló összeháza-
sitotta unokaöccsével, György brandenburgi örgróffal/1509.
jan.25./ és így szövődött össze egy időre ennek a vidéknek
a sorsa az egyébként mindig idegennek maradt, önző és kimé-
letlen örgróf magyarországi áldatlan szereplésével. II.Ulász-
ló Frangepán Beatrix halála után az örgrófnak adományozza
Gyula várát, de mivel a magyar törvények szerint idegennek,
külföldinek magyar birtokot nem lehetett adományozni, süti
mentegetőzésekkel indokolja adományozását és Brandenburgi ++
Györgyöt felesége és rokonsága révén nem tartja idegennek.

Az örgróf birtokait Németországból hozott tisz-
tekkel rakta meg, akik a szegény népet annyira kiszarolták,
hogy a rendek országgyűlésen hívták fel a királyt, hogy az
örgróft fossa meg birtokaitól,- de a felhívásnak nem lett
eredménye,- +++ a kizsákmányolás tovább folyt és az így támadt
elkeseredés bizonyára kedvező talajul szolgált itt is a Dó-
zsa-féle felkelésnek.

Okleveles adatunk van arról, hogy 1519 őszén
György örgróf két gyulai " főjobbágyát" Asztalnok Pétert
Oláh
és Jánost bízta meg, hogy Bánhegyes határában a határmegál-
lapítási ügyben döntsenek. Asztalnok Péter el is járt az
ügyben, de bár jobbágysai is megjelentek, a határmegállapi-
tás dolgában esküt tenni vonakodtak. ++++

+ Veress 41 o.

++ Karácsonyi I.68.o.

+++ Magyarbánhegyes 339 o.

++++ Veress 75 o.

Az előző évben Gaál ispán által megvásárolt Medgyes felől volt kétes a határ, amely Bánhegyes északi szomszédja volt és annak kiszakítása az eddig egységesen művelt területről sok zavarral járt, mivel e teljesen sík területen nem volt különösebb természeti határ, legfeljebb erdő, vagy fás terület. Talán azért tagadták meg az esküt a makacs és öntudatos bánhegyesi jobbágyok, mert az ispán kedve szerint úgy sem beszélhettek.

Egy későbbi feljegyzés arról szól, hogy Becsvölgyi Antal deák / Antonius liberatus Bechwewlginus de Abba Regali/ ki a bánhegyesi plebániát kapta az Órgróftól, kötelezi magát, hogy ügyes-bajos dolgaiban az Órgróf, illetve gyulai várnagyi ítéletének veti magát alá és az istentiszteletet a régi szertartás szerint végzi.⁺ Ez nyilván arra mutat, hogy az új hit már Békés és Zaránd vármegyében is elterjedt. Tehát az Órgróf kezdetben nem tartozhatott a reformáció hívei közé, mert még 1524-ben is katolikus papot állított a gyulai vár élére. 1528-ban pedig a gyulai uradalom zarándi falvaiban lelkiismeretesen megtartották az egri püspök által kihirdetett egyházi tilalmat.⁺⁺ Csak később, Mágochy Gáspár várkapitánysága alatt / 1552-1559/ és az ő pártfogása mellett terjedt el a protestantizmus ezen a vidéken.⁺⁺⁺

Ezeknek az adatoknak a felemlítésével azonban már túlhaladtunk a Dózsa-féle paraszt-lázadáson, melynél pedig meg kell állnunk, mert a békési és csanádi dúlások és harcok aligha kerültek el Bánhegyest. Dózsa serege Ceg-

⁺ Veress, 83.

⁺⁺ Scherer 172.o.

⁺⁺⁺ Scherer 176.o.

léd felől, Tiszavarsánynál lépte át a Tiszát és utja Mezőturon, Békésen és Gyulán át vezetett Apátfalváig és Nagylakig, ahonnan Bátori István seregének megsemmisítése után keresztül-kasul járták a szomszédos Arad és Zaránd megyéket / a négy vármegyének jun. 16-i levele/ s utóbb megvéve " mind az Maros mellett való várakat, Világos várát, Solymost, Lippát, számtalan sok nemes népet karóra vonnak és nemes lejánokat, asszonyokat szeplüsítének, kiknek marhájakban mind zsákmányt tevének." ⁺ / Verancsics: Összes művei II.6./

A nagylaki csata / május 27./ után olyan esemény játszódott le, amely bizonyos kihatással volt egy-két bánhegyesi jobbágysorsára. Ekkor vonták karóba a feldühödött felkelők Miklós csanádi püspököt, ki a Maroson fellelé Aradra akart menekülni és feszítették keresztre a jobbágy-nyuzó hírében álló Ravazdy Péter aradmegyei, asszonylaki ⁺⁺ törzsökös birtokost. Ravazdy nagyon sanyargatta a jobbágyokat. Adatunk van arról, hogy pl. a tótváradi és solymosi jobbágyságtól vámot szedett a Maroson, régi szabadságuk megsértésével, s hogy egy parasztot napokon át fogva tartott, míg csak 12 forint váltságdíjat nem fizetett. Most keresztre feszítette a nép dühe. Kiss Gergely, kit pár év előtt épen ő szabadított fel a jobbágyság alól, egy másik ember segítségével vitte őt a " verő" ⁺⁺⁺ / werw/ alá.

A vérbefojtott lázadás után a nemesek a megmaradt parasztságon igyekeztek kárukat megvenni. Azon ürügy alatt, hogy " egy helységről 2-4-6 személy gonofszságot el

⁺ Márki: Dózsa 148 o.

⁺⁺ Márki, Arad vm.478 o.

⁺⁺⁺ u.o.

nem követhet, ha arra nézve az egész község meg nem egyeztett,-" az ártatlanoknak sérelmével egész falvakra vetették ki a harácsot, az uraknak a parasztok kezén talált ingóságait jogtalanul elszedték, sőt elvették a jobbágy vagy⁺onát is.

A kivégzett Ravazdi özvegye Márta, és fia bosszút akartak állni gyilkosán és megkínzóján, Kiss Gergelyen és 1515-ben Mindenszentek táján Ravazdy János Záránd vármegye alispánjának, Pipályi Sárosi Lászlónak és szolgabíróinak, Soklyói Fekete Dénesnek és Szederkényi Lukácsi Mihálynak és többszövetségesüknek társaságában Bánhegyesre tört és megtámadta Kiss Gergelynek Battonyáról odaszökött testvéreit, Kiss Lőrincet és Bálintot feleségükkel és gyermekeikkel együtt, kegyetlenül elverték és aztán lovakhoz kötötték őket, és úgy hurcolták el a szomszédos Kunágotára, ahol bebörtönözték őket.⁺⁺ Azonfelül elvették minden holmijokat 800 forint értékben, amiből láthatjuk, hogy a Kisek jómódu jobbágyok lehettek.

Ezzel Ravazdy tulajdonkép az örgróf ellen követett el vétséget,- és ez, jobbágyrablás címén, panaszt is tett a királynál, de az erhulcoltakat a királynak 1516 január 19-én kiadott rendeletére sem akarta szabadon bocsájtani.⁺⁺⁺

A Kis-testvérek további sorsáról nem tudunk. Ravazdyék valószínűleg a Verbőczy törvénnyel mentgették magukat, ha ugyan tudomásukra jutott már akkor.

A bánhegyesi jobbágyok tovább sem élhettek

⁺ Márki, Dósa 204 o.

⁺⁺ Borovszky I.154.

⁺⁺⁺ Márki Arad vm.48o o.

békében. A hatalmaskodó szomszédos nemesek sűrűn kifosztották, kirabolták őket, de persze, találtak okot tetteik mentegetésére. Így ismerünk egy levelet, melyben II. Ulászló Soklyói Fekete Dénest, - ki résztvett Kiss Lőrincék elhurcolásában is, - 1521 dec. 21-én az örgróf bánhegyesi jobbágynak fegyeveres csapat élén elkövetett kegyetlenségei miatt maga elé idéztette.⁺

⁺ Márki Arad vm. II. 349.

IV. Török veszedelem.

A Dózsa féle felkelés átmeneti pusztításai után a törökök uralma nyomta rá erre a vidékre is a maga jellegzetes bélyegét. A majdnem másfélszázados török uralom nyomán megyék és városok holléte ment feledésbe.

A török idők pusztító kavargásában a fontosabb események mindinkább egy-egy stratégiailag fontos pont körül játszódtak le. A hadászatiilag legjelentősebb hely ezen a tájon kétségtelenül Gyula vára volt és így-sok más faluval és településsel együtt - Bánhegyes sorsa is a Gyula birtokáért folyó harcoktól függött.

Gyula várának ura, Brandenburgi György a Dózsa lázadás folyamán két értékes várát veszítette el, de Gyula várát még jó ideig tudta tartani, noha leginkább már külföldön tartózkodott./ 1527-ben tért vissza az országba, rövid időre és utoljára./⁺

A parasztlázadás után az országgyűlés eltörölte a jobbágyok szabad költözését és elrendelte a szökött jobbágyok visszahurcolását uraikhoz. A Kis-testvérek említett ügye is ezzel a rendelkezéssel van kapcsolatban, valószínűleg a szökést hozták fel indokul tetteik mentegetésére azok a nemesek és vármegyei urak, kik kegyetlenkedtek velük. Ez az erőszakos eljárás megyéinkben gyakori volt, mert a vérbefojtott lázadás után a nemesek okozott káraikat a megmaradt parasztonokon igyekeztek megvenni. Záránd megyei nemesek még kárpótló adót is vetettek Brandenburgi György

⁺

Scherer 1030.

jobbágyságra, úgy, hogy a földesurnak kellett közbelépnie, +
nehogy megmaradt emberei is elpusztuljanak.

Ezeknek a helyi jelentőségű viszályoknak a mohácsi csata és az azt követő politikai harcok véget vetettek. Nincs róla adatunk, hogy a környék nemessége és jobbágysága milyen mértékben vett részt az ütközetekben. A királyi hatalomért vívott politikai viszályok idején ezen a vidéken "el sem tudták képzelni, hogy más legyen a király, mint Zápolyai János." ++ János király a Ferdinánd oldalán harcoló Fekete Iván rács csapatvezér ellen kereszteshadjáratot hirdetett és gyülekező helyül Gyula várát jelölte ki. Perényi Péter erdélyi vajda vezérlete alatt Bánhegyesről indultak el Fekete Iván / Cserni Jován/ "cár" ellen, +++ de a gyakorlatlan "keresztesek" vereséget szenvedtek Czibak Imre, a nemrég ki-nevezett váradi püspök, később Cserni Jován seregét ugyan szétverte, de a következő évben / 1528 / a rácok mégis fel-prédálták a vidék jórészét, többek között Bánhegyest is. ++++ 1529-ben pedig Balibég dulta fel ezt a vidéket.

Ennyi sok viszályt, pusztítást élt át Bánhegyes népe már a század elején is, de későbbi szenvedései össze sem mérhetők ezekkel. Az elmanekült lakosság később visszaszivárgott elhagyott falujába, újra megkezdte a munkát és - fizette az adót, ami folyton csak növekedett. Gyula várának történetében mindenesetre fejlődési folyamat áll be 1530-ban. Már 1535-ben azt írja Gál ispánné, hogy a gyulai uradalom kétszer annyit ér, mint öt évvel ezelőtt. □

+ Karácsonyi I.72.

++ Scherer 106.o.

+++ Századok 1889.124 o.

++++ Makó 339.

□ Karácsonyi I.115.

A két király versengése közepett a jobbágság helyzete is javult valamit. A nemesek is jobban megbecsülik a munkás kezeket, mióta attól kell félniök, hogy a török pusztítása néptelenné teszi birtokaikat. Sajnos, Bánhegyes történetéhez vonatkozó adat nem maradt ezekből az időkből, valószínűleg a török pusztította el a Gyula várában található összes okiratokat, adóösszeírásokat és egyéb jegyzékeket az 1530-40-es évekből.

Gyula vára 1530-ban jut a Zápolyai pártiak kezére és birtokukban is marad 1552-ig.

Ekkor már a török veszedelem egész közelről fenyegette a lakosságot, az 1552 évi nagy török hadjáratban falunk környéke teljesen elpusztult, sőt egyes történetírók / Borovszky II.23., Zachariás 340./ szerint Bánhegyest is feldúlták a törökök. Viszont följegyzés van arról, hogy Bánhegyesen ezévben 20 adózó másfél forintjával 30 forint királyi taksát / portiones/ fizet.⁺

Több, mint százévi pusztulási folyamat indul meg ezzel a mindent letaroló nagy támadó hadjáratral és sok más községgel együtt Bánhegyes sorsát is jóidőre meghatározta.- Ha a veszélyben szét is futott, de a következő évben ismét együtt volt a falu kis közössége, mert a boreladásból 64 forint 79 denárt adott be Henyei gyulai várkapitánynak, ki azt saját hasznára fordította./ Ugyanis rendelet volt arra, hogy a jobbágyok csak a földesur uradalmában termett bort fogyaszthatják⁺⁺ s hozzá azon az áron, melyet földesuruk - jelen esetben az azt helyettesítő gyulai várkapitány kiszabott.

⁺
Veress 174.

⁺⁺
u.o.237.

1544-ben 20 ft dícát és 12 ft 50 denár bírságot fizettek.⁺
 1554-ben már 25 forintot szolgáltatottak be, 1558-ban pedig
 60 forintot. A boreladásból ez évben 124 ft 8 denárt fi-
 zettek a bánhegyesiek. A bort vedrenként 10-12 denárért ad-
 ták, s valószínűleg a hegyes vidéken termett.⁺⁺ A környéken
 mindinkább befészkelődő törökök minden faluból, vagy város-
 ból beidéztek egy-két embert, megkérdezték lakóhelyük ne-
 vét, a helység jövedelmét és azt beírták az adókönyvbe, az
 u.n. defferbe. Bánhegyes is szerepel már az 1557-58 évi tö-
 rök defferben; ekkor összesen 64 házat írtak össze benne és
 ezek között 4 ujonnan épült ház volt.⁺⁺⁺ Erre a megjegyzés-
 re azért volt szükség, mert ugylátszik, a török is tekin-
 tetbe vette a magyar adózási szokásokat, hogy t.i. az u-
 jonnan épült ház után 3 évig nem fizetnek adót.⁺⁺⁺⁺ Ebben az
 évben kezdődött tehát a kétfelé adózás lassú szokása, a
 szegény jobbágy számára, azonban csak ez lehetett az élet-
 mentés egyetlen útja. Volt ugyan rendelkezés, sőt törvény-
 cik is arra, hogy oly faluk, melyek mind a magyarnak, mind
 a töröknek adóznak, a mindenkire kivetett hadiadónak csak
 a felét fizessék. Egy 1543-iki törvénycikk rendelí ezt. Ez
 a törvénycikk állandó szabály lett az egész hódoltsági kor-
 ra, mint a XVI. századbéli sok hasonló törvény bizonyítja.
 Ismételve találjuk többek között 1555-ben, midőn azt is ren-
 deli a törvény, hogy oly jobbágyok, akik a töröknek is fi-
 zetnek adót, csak két állandó katonát tartsanak minden 200
 telek után, míg a töröknek nem fizetők minden száztól ket-
 tőt kötelesek állandóan tartani.⁺⁺⁺⁺⁺

+ Veress 238

++ Veress 230.

+++ Velics, Defferék II. 207.

++++ Kálmán 17. o.

+++++ Salamon 330 o.

Hogy falunk végleg mikor került a török birtokába, nem tudjuk. Bizonyos az, hogy a fenti rendelkezésektől eltérően, - teljes adót fizetett a gyulai uradalomnak még 1565-ben is, tehát valószínűleg Gyula elfoglalásáig a kettősadó sem volt rendszeres. A török defferdár / adóösszeíró / a zarándi náhié aradi szandzsákjába ossza Bánhegyest; összesen 67 kisebb-nagyobb falu tartozott a fenti kerületbe. Bánhegyes a zarándi náhié legnépesebb falva, még Zaránd városban is csak 32 ház van. A falvakban általában 10-20 porta van, ahol csak néhány ház van, gyakran ott a megjegyzés: elfutottak. Nincs olyan falu már ekkor ezen a környéken, ahol Valah nevű lakos ne lenne. Szláv nevek is gyakoriak már, bizonyítva azt, hogy a török elől menekülő szerbek tömegesen jöttek ide, s némely, azelőtt szimmagyar falu pár évvel később mint rác falu szerepel. Így pl. a Bánhegyes szomszédságában levő Bozzás 1558-ban rác falu, ⁺ s 1561-ben pedig Kovácsháza kapja ezt a szomorú jelzőt. Bánhegyes azonban magyar maradt, talán a nagyobb számu jobbágyainak idegent elriasztó tömörsége, összetartásánál fogva, jobbágyainak szép magyar neve is ezt bizonyítja. Alljon itt értekezésünk hőseinek névsora, 1563-ból, amikor a kis falu a legnépesebb volt:

Angyal János, Bak Ambrus, Balog István, Basa Ágoston, Basa Máté, Belezi / v. Bélesi / Antal, Belezi Máté, Belezi Mihály, Biró Sebestyén, Boncs György, özv. Bontos Bertalamé, Bontos Kelemen, Borsos Miklós, Botos Albert, Buzgány István, Csályai Sándor, Csóka János, Csősz János, Csősz Lukács, Darabos Tamás, Darufogó Albert, Darvas Márton, Dékány Gábor, Dékány Gáspár, Dezső Gergely, Feleki András,

+

Borovszky I.216.

Feleki Lőrinc, Füzegyi Balázs, Füzegyi Gál, Galambos Orbán, özv.Gárdi Simonné, Gubás Balázs, Győrök Bertalan, Jóföldi Miklós, Kakas János, Kakas László, Kakati Péter, Kapita Mihály, Kardos János, Katona Barkó, Katona Imre, Kemecsei Balázs, Kemecsei Gáspár, özv. Kemecsei Gergelyné, Kenéz Péter, Kiristó Boldizsár, özv. Kiristóné, Kiss Ferenc, Kiss Gergely, Kiss György, Kolius Pál, Konya Ferenc, Konya János, Konya Tamás, Kozsom Tamás, Kovács Balázs, Kovács Benedek, Kőrös Péter, Lipót Ferenc, Madarász István, Méhes János, Mocsai Albert, Mocsai Pál, Oláh Balázs / a török defterben még Valah/ Palló Lukács, Pap Bálint, Papfi Kelemen, Péli Gergely, Pordányi Gáspár, Pordányi Péter, Ráros György, Somodi Sebestyén, Szabó Gergely, Szabó Lénárt, Szabó Márton, Szabó Tamás, Széphaju Lukács, Tóth Ambrus, Tóth György, Törös Balázs, Törös János, Vass Máté, Vig Dénes, Vég Simon.

Összesen tehát 84-en fizettek adót ebben az évben. A következő évben már Bánhegyes adólajstromában is ott a megjegyzés: 4 "deserta" elhagyott porta van itt is, ami valószínűleg török pusztítás, kifosztás következménye. /1565-ben már csak 66 porta fizetett másfél forintjával 99 forint subsidiumot.⁺⁺/

Az adózó jobbágyság helyzete azonban nem csak a török zaklatásai miatt volt keserves, hanem fokozták nyomorúságát a végvárok parancsnokai által elrendelt adóbehajtások és rekvirálások. Gyula várát, noha állandóan fenyegette a török veszedelem, csak nagyon hiányosan látták el pénzzel, felszereléssel, úgy, hogy a vár parancsnokai a környező fal-

⁺ Borovszky Csanád vm.II.24.

⁺⁺ Veress 4ol.

vakból szerezték be szükségleteiket. Az egri várral kapcsol-
latban olvassuk ⁺ hogy a püspökség jövedelmeinek hadicélokra
való lefoglalása a rendkívüli viszonyok folytán egyre gyako-
ribbá vált. 1527-ben a Zápolyai párti egri püspök, Szalaházy
Tamás a tized lefoglalása miatt egyházi tilalommal sújtotta
Brandenburgi György zarándmegyei jobbágysait. Az örgróf a ti-
zedet zsoldosainak fizetésére használta fel. A tized elsze-
dése később szinte elkerülhetetlen lett a közeledő és mindin-
kább fenyegető török miatt. Verancsics Antal egri püspök 1563-
ban le is mondott teljesen püspöksége jövedelmeiről. ⁺⁺

A Gyulához közel eső területekről a gyulai kapi-
tányok szedték a vár számára a dézsmát, ez a dézsmaszedés azon-
ban nem ment mindig simán. A dézsmaszedők előtt sokszor egy-egy
hatalmaskodó főúr, vagy annak officiálisa szedte el a falu ja-
vait. Zaránd megyében, mint a vártól legtávolabb eső területen
volt a legnagyobb mérvű ez a hatalmaskodás. 1548-ban az egész
megye dézsmáját Patóchy Ferenc kaparintotta meg magának, ki
1542-től Gyula várának birtokosa volt. ⁺⁺⁺

A tizedszedés sokszor, a török megjelenésétől fél-
ve, nem dézsmálta végig a falut, hanem a bíróval megegyezett,
hogy mennyi legyen a falu dézsmája. Gyula várának számadásköny-
vei szerint Zaránd megyében 1554-ben a tized felét már minde-
nütt a török kapta, még később 1558-ban már csak hat faluban
szedték be a dézsmát. A kétfelős való adózás a falu lakosságá-
ra szinte elviselhetetlen terhet jelentett. A jobbágyok a sok
zaklatástól és nyomoruságtól elkeseredve, sokszor otthagyták
házukat és földjüket és szökésre határozták el magukat. Gyula-

⁺ Ruzsás, Az egri vár 24.o.

⁺⁺ Veress, 108, Ruzsás 25.

⁺⁺⁺ Karács nyí I.116.

la várának birtokairól ilyen okokból 8000 jobbágy szűkött
+
el.

A várban tartózkodó zsoldos katonaság fizetetlen-
ségét is a jobbágyok keserülték meg. Ugyanis a várőrség
nem egy esetben rablás útján szerezte be élelmét. A fizetet-
len katonák a jobbágyokra törtek és erőszakkal vették el, ami
nekik tetszett. Már 1552 június elején azt írja Aldana kirá-
lyi várkapitány Losonczy Istvánnak, a déli részek főkapitá-
nyának, hogy ő felsége ittani népe fizetetlen, a lovasok el-
zálogosították még fegyverzetüket is, Horváth Bertalan lo-
vaskapitány katonái pedig rendetlenül barangolnak és fosz-
togatják őfensége alattvalóit. November 14-én Vass László
udvarbíró azt írja Castaldónak, hogy a katonák úgy feldul-
tak ebben a tartományban mindent, hogy szénán kívül alig le-
het valamit kapni.
++

A gyulai királyi biztosok jelentésében - 1553 3-
szén fel vannak sorolva azok a rettenetes károk és törvény-
telenségek - melyeket az eskü alatt kihallgatott falusbí-
rák és kárvallottak vallomása szerint - a fizetetlensége
miatt a várból kitört gyulai őrség a szomszédos falvakban,
le egészen Csanádmegyéig a gyulai uradalom lakói vagyoná-
ban okoztak.
+++

Bánhegyes jobbágysai is szerepelnek ebben a jegy-
zékben, lencsét, gabonát és sertést vittek el tőlük a kato-
nák, a fel nem sorolt adatokkal együtt 189 forint 89 denár
a káruk. Lehet, hogy ebben van tulzás is, mivel a jobbágyok

+
Ruzsás az Egri vár 26.o.

++
Scherer 157

++
Veress 206.

becsülték föl saját káraikat, de mégis láthatjuk, hogy milyen rendkívüli lehetett a kár, hiszen ebben az évben olyan csekély mennyiségű a beadott kilenced Bánhegyesről, amilyen még ezelőtt nem volt. Dica címen a következő évben is csak 20 forintot szedhettek be Bánhegyesről, birság címén pedig 12 forint 50 denárt.

Az egész fölbecsült kár ekkor hallatlan összeg: 14.751 forint és 26 denár. Tudnunk kell ehhez még azt, hogy a Gyulának adózó hat vármegye adója 1553-ban 3660 forint volt, amiből a gyulai őrség 1485 forintot kapott. 1560 aug. végén pedig Bornemissza Benedek gyulai várkapitány ellen szedték össze a terhelő vallomásokot. A hivatalos jelentés beszámol azokról a csalásokról, lopásokról és erőszakoskodásokról, melyeket a volt várkapitány a védelmére bizott a lattvalókon kiméletlenül elkövetett.⁺⁺

Bánhegyesről / Banhegieise, Regiac Majestatis / Konya Albert bíró jelenti, hogy az 1559. évben 34 forint 50 denárt adott, kényszer hatására. Továbbá Pünkösöd ünnepe táján tartozott beadni házanként / de singulis sessionibus / hat kenyeret és két tyukot. Azonfelül még egy élő borjut is elvitt a kapitány tőle 2 forint értékben. A többi tanúk : Bonthos Péter, Zabo Tamás, Was Máté, Keothy Benedek, Cyoka János, Keolyn Pál, Boncz Gergely, Teremy Péter, Myklossy György, Hova Kristóf, Botthos Albert, Bwzgare István, Angyal János, Kencz Péter, Belezy Mihály, Teoros Benedek, Lede Benedek, Totth Ambrus, Belezi Antal, Forró Péter, Bottos Albert, Kys Gáspár, Zabo István, - még véletlenül sem tettek

+

Veress 238

++

Veress 318 o.

mentő vallomást Bornemissza és csatlósaival ellen. Hasonló-
képen a gyulai uradalom összes falvaiban voltak károsultak
és az összes kár értéke meghaladta a 12.000 forintot.

Bánhegyes, ezidőben már ismét jelentős hely-
sége a gyulai uradalomnak, 1560-ban már 69 porta, fizet a-
dót / dica / összesen 75 forint 70 denárt. 1561-ben Föld-
vári István dicator már 78 portát rótt meg, melyek össze-
sen 85 ft. 80 denárt fizettek, mint második subsidiumot ez
évben. 1563-ban, - mint említettem volt a legnépesebb falu,
már ekkor 84 porta adózott. 1564-ben már 4 deserta, elhagyott
lakónak is van, 1565-ben pedig már csak 66 porta után szed-
hették be a subsidiumot, 99 forintot, portánként másfél fo-
rintjával.

A környező falvakban azonban sokkal nagyobb
mértvű, és rohamosabb a pusztulás mértéke, mint Bánhegyesen, de
falunkra is eljön bizonyosan a szomorú esztendő, a " nagy
futás"-ideje, nem sok idő múlva, mert 1565 óta már semmiféle
feljegyzést nem találunk róla.

Meg kell még említenünk, hogy Bánhegyesnek már
1562-től új birtokosa volt. Miksa ifjabb király Cséffi Ba-
láznak és Vizesi Farkasnak, valamint nővérének, Petronellá-
nak új adományul adta többek között Bánhegyest, később a
szomszédos Kovácsházát is. 1564-ben Vizesi Farkas meghalt
és jószágát unokatestvére, Cséffi Balázs szerezte meg.

Beiktatásra azonban nem kerülhetett sor, mert
még 1565-ben is, mint Gyula vára tartozéka / pertinentia
arcis Giula / és mint királyi birtok: / ~~Sabrac~~ Regiae majes-
tatis van említve Bánhegyes a vár adólajstromában.

+ u.o.319

++

Kozma, Zaránd vm.12 o.

+++

Veress 401

++++

Márki Arad vm.338.

V. Bánhegyes a török hódoltság korában.

A török ezen a vidéken végleg akkor fészkelte be magát, amikor Gyula várát 1566 szeptember elején Pertáf pasa elfoglalta.

A vár kapitánya, Kányaföldi Kerecsényi László 2000 emberével derekasan védte magát, fegyver, lőpor is volt elég, de élelem és víz kevés - a nyári hőség miatt a kutak mind kiapadtak. Kilenc heti ostrom után Kerecsényi átadta a várat, miután a török biztosította a szabad elvonulást, - de szavát nem tartotta meg. Az elvonuló várvédők legnagyobb részét felkoncolták, magát Kerecsényit fogságba vetették.

Gyula vára 128 évig a török birtokában maradt - 1694-ben adta fel Mehemet pasa a császáriaknak.

A vár eleste után a török természetesen a várhoz tartozó uradalmak jövedelmét is a maga számára foglalta le. Terjeszkedésük a magyar és erdélyi részeken nem ismert határokat. A szpáhik érdeke ugyanis nem engedte a hódoltság vonalának határozott meghúzását, mert jövedelmük annál nagyobb volt, minél több falut hódoltattak be. A török végleges berendezkedésével megkezdődött - illetve fokozódott a falvak és települések pusztulása. A lakosságnak a védelemre való berendezkedése szükségszerűen is magával hozta még a táj viszonylagos elnéptelenedését, hiszen a portyázó törökök ellen minden lakott helyet megerősíteni nem tudtak és így csak a védhető, vagy aránylag jobban megerősített helyen tömörültek, bár amennyire lehetett, elhagyott

földjükre, házukba mégis csak visszahúzódtak.

A XVII.század végefelé pusztulás már megdőbben-
tő képet mutatott. Lampel mérnökkari tiszt a XVII.század vé-
gén egyetlen lakott helyet sem talált a Tiszától Gyuláig ter-
jedő területen. Wallner mérnökkari százados az udvari hadita-
nács megbízásából 1699-ben készített térképen kétféle jel-
kulcsot kénytelen használni a töröktől letarolt települések pusztulási fokának megjelölésére. + Csanád megyében addigra 140, Békés és Csongrád megyében 130-130 község pusztult el.

Az embernélküli tájról azután gyorsan lepattog-
nak a többszázados kultúra bélyegei. A fogyó lakosságnak emberfeletti küzdelmet kellett folytatnia a természeti erőkkel, folyóval, láppal, mocsárral, erdővel, homokkal. Az egyenlőtlen küzdelemben egyre mélyebben nyomult az őstáj a kulturtájba s a virágzó magyar föld vadomná változott. Elvadult folyók, utatlan utak, letarolt erdők, süppedékes ingovány, begyomosodott faluromok, puszták és nádasok az útjelzői a hódoltsági területen átutazóknak.

Ott, ahol a lakosság a romná lett falut nem építette ujja, az idő elsímitotta a pusztulás nyomait, földdel és homokkal betemetve, napjainkig megőrizte. Ilymódon az újabban megindult falufeltárások értékes adatokat hoznak napvilágra. Sajnos, a bánhegyesi "ásatások" inkább ártottak, mint használtak. 1946-ban, műkedvelő diákok - hozzá nem értően - fel-
dúlták Bánhegyes bizonyos részeit, de ennek a rötönzött munkának nem sok eredményéről lehet beszámolni.

Az 1937 évi "vizes" esztendőben a régi folyó-

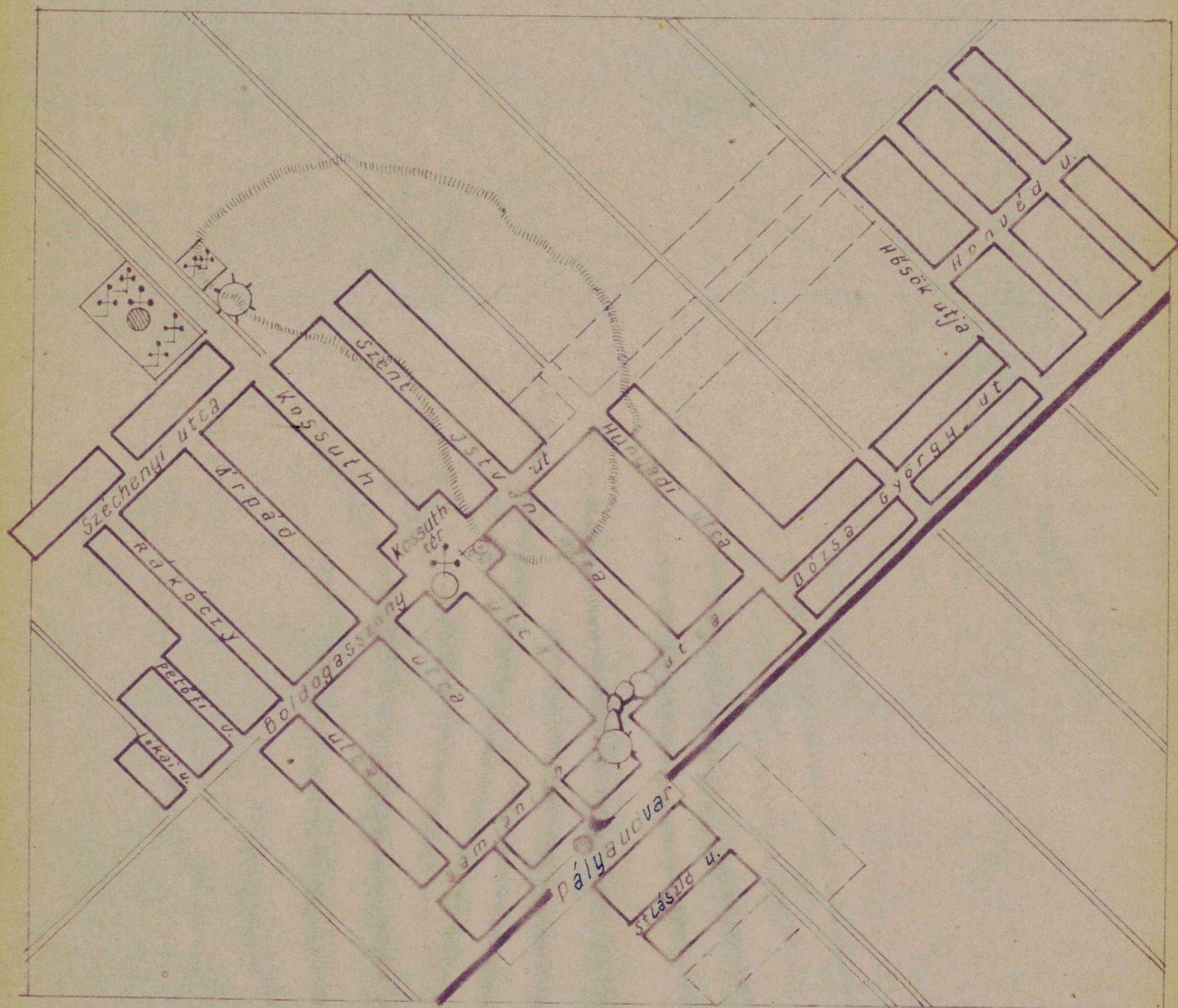
+

Eperjessy. A települési rend Műv.Tört.III.134.

MAGYARBÁNHEGYES

NAGYKÖZSÉG

M = 1:15.000

A régi falu magasabb térszíne

erek és lapályok erősen megtelek vízzel és akkor jól ki-
rajzolódott a Tóth Miklós és Laduver Kálmán tanyáját körül-
vevő vízes árok. Biztosra vehető, hogy ezen a vízes árkon
belüli területen / a mai községtől ÉNy-ra/ épülhetett a temp-
lom és kastély és ez volt tulajdonképen a régi Bánhegyes köz-
pontja. Zachariás Béla, a község monografusa is azt tartja -
Borovszkyval szemben,- hogy a mai Magyarbánhegyes északi ré-
szén találhatók meg a régi Bánhegyes romjai, Szabó Mihály ö-
rökősei, Zachariás Béla, Nyári János, Laduver János, Bartha
János, Tóth Miklós István örökőseinek és a zsidó temetőnek
földjén terült el az elég nagy község központja. A templo-
mot, esetleg a várkastéllyal a Tóth és Laduver főlek előbb
említett magaslata, téglá és mészhabarcsos maradványok jel-
zik. Az alig két ásnymnyira fekvő nagyszámu embercsont és
koponya-leletek világosan jelzik, hogy a lakosok itt véde-
keztek a várszerűen megerősített helyen belül és estek el
tömegével a valószínűleg hirtelen jött támadás áldozatául.
Az össze-vássa dobált csontokat ma már anthropologiai vizs-
gálat számára sem küldhetjük be, mert a diákok legnagyobb
részét kiásták, szétszórták, vagy maguk között szétosztot-
ták.

A romok kelet felé folytatódnak és az u.n.
Szent István utcából a közepétől keletre fekvő területek-
nek egyrészét is magukba foglalják. Itt lehettek a teme-
tők, mert itt a csontvázak már rendes temetési mélységben
találhatók. A falunak egy kilométer lehetett körülbelül az
átmérője. Portáinak, ill. házainak számát Zachariás 150-200-

⁺
ra becsüli, bár ennyi nem lehetett, mert a falu legnépesebb évében, 1563-ban is csak 84 portát rohattak meg, a zsellérek kis kunyhói csekély számúak lehettek, s nyomot nem hagyhattak hátra, mivel jórészen földből épültek.

Hogy Bánhegyes hogyan tudott az idők viszontagságaival megküzdeni, mennyire tudott az idők követelte védekezési állapotban tovább éldegélni, arról közelebbi adatunk nincs. Az 1596-i tatárjárás, amely valóságos Istencsapásként zúdult erre a vidékre, Bánhegyest sem kímélte meg, sőt annyira elpusztult, hogy kő sem mutatta helyét. ⁺⁺ A templomnál talált nagyszámu csontmaradványok talán éppen ebből az időből valók.

Az egri püspök számadáskönyveiben isszerepel 1587-
⁺⁺⁺
ben falunk, mint adózó helység, azonban nem valószínű, hogy az adókat be is tudták szedni, az előbb említett elnéptelenedés és táji elvadulás miatt. A lakosság lelki gondozását a kóborló, áldozatkész szegedi és gyulai Ferences barátok végezték.

A török uralom állandósága nem jelentette egyben a politikai viszonyok állandóságát is. Mikor Báthory Zsigmond 1595-ben Rudelffal szövetséget köt a török ellen Zaránd megyét Erdélyhez tartozónak tekintik és a bécsi béke is Bocskai István részére biztosította ezt a területet. Az erdélyi fejedelmek uralmáról a községben talált sok pénzlelet tanuskodik, mindazonáltal már ekkor elmosódtak a határok és Bánhegyes éppen a Partium egyik legkeletibb része volt.

Békés birtoklásról álmodni sem lehetett, mert a

⁺
Makó 340,

⁺⁺
Kandra I.513.

⁺⁺⁺
Magyarbánhegyes 341.

török hadak bizony háborítatlanul garázdálkodtak a vidéken. Az erdélyi fejedelmek joghatósági befolyására mutat az adatunk, hogy a borosjenői Szentandrásai család Bethlen Gábertől nyert donatíók alapján tartott jogot több Csanád vármegyei helységekre. Többek között 1627. június 28-án Bánfi Annától, nőhai Váradi Németh Mihály özvegyétől fejedelmi jóváhagyással szerezte meg a bükényfalvi, tóti és bánhegyesi részeket, valamint Királyhegyes falut.⁺ / Gyulafehérvári Liber Regius XII. 67./

Később már csak a neve szerepel Bánhegyesnek, mert mikor a török Borosjenőt újra visszahódította, Bánhegyest is annyira elpusztította, hogy Weselényi Ferenc mint csanádmegyei pusztát adta el 1664-ben Zsoldos Istvánnak és Végh Mihálynak.⁺⁺ Tehát már ekkor Csanád vármegyéhez tartozott. A "praedium Bánhegyes" megjelölés nemcsak azért fontos, mert azt a kérdést keltheti, hogy vajon az egész mai Nagy- és Magyarbánhegyes területét jelenti-e, hanem azért is, mert a hódoltsági terület nagy mezőgazdasági elvadulását is jelzi. A szabályozatlan folyók hatalmas területeket bántottak el és nagyrésze az árvíz lefutása után sem volt alkalmas a művelésre. Tavaszi és zöldségi árvíz idején az elvadult folyók árhulláma egyesült és a holt ágakat, fokokat és ereket megduzzasztva a vízkörnyéktől távoleső területeket is elöntötte. A falu mai határában húzódó lapályos, régi folyómedernek látszó mélyedések is valószínűleg ebben az időben keletkeztek. Talajvizes években, / legutóbb 1937-ben/ ezek megtelnek vízzel s a virágzó gabonaföldek évekig terméket-

+

u.o.

lenné válnak.

A török időkben ezek a vizes, tehát termékeny, mocsaras területek jellemezték ezt az egész vidéket, vagyis a Körös-Maros-Tisza között, egészen Szegedtől Gyuláig. Egyes városok, mint Békés, Gyula, Csaba, Makó, Szeged esőnapokon és hajókon közeledtek egymással. Feljegyzés van arról is, hogy az adót halban fizették a töröknek.⁺ Az egészségtelen levegő melegágya lesz a járványoknak, különösen a kiütéses tifushoz hasonló "morbus Hungaricus"-nak.⁺⁺ 1738-ban a pestis tizedelte meg Csanád vármegye népességét.

Igy tehát a népesség megszaporodása igen lassu volt, különösen ezen a vidéken. Mint látjuk, Bánhegyest most már a XVIII. században, Csanád vármegyéhez tartozónak tekintik, Zaránd vármegye. Békés és Csanád közé beékelődő s arra ugyyszólván teljesen élköpött, és a természetesebb megyehatárok kezdtek kialakulni.

A török hódoltság végéfelé Csanád vármegyében lassan benépesülő falvak közül az alábbiakat említhetjük meg: Nagy Iratos, Tompa, Bankamaras, Csatókamárás, Látrán, Majmat, Szent Miklós, Kovácsháza, Dombáratos, Fűperreg, Kaszaperek, Basarága, Kis Fecskós, Szőlös, Sorján, Tornya, Kis Batonya, Szomlak, Szionda, Dombegyháza, Kunágota, Pécska és Varjas. Ezek nagyrésze rác falu.⁺⁺⁺ Bánhegyes tehát nincs közöttük. Az említett falvak azonban csak kis uradalmi települések lehettek, a cselódság számára, mert na csak 12 önálló község van közöttük.

+ Zachariás közlése.

++ Szekfü III.k.399.

+++ Borovszky 239. I.

1730-ban tartotta Csanád megye Makón az első közgyűlését, melynek jegyzőkönyve ránk maradt. Az elmúlt évtizedekben a megyegyűléseket felváltva Makón, Földesákon, Battonyán és Tornyan tartották, nem lévén még a megyének sem állandó székhelye, sem székháza, de ami a legjellemzőbb, több község sem találtatott Csanád megyében csak négy. / A török uralom előtt pedig 7 vár, 9 város, 202 helység és 232 birtokos tartozott a megyéhez. / Részben lakott, vagy egészen pusztapraedium 15 volt a megyében. Ezek: Kovácsháza, Tompa, Kamarás, Apadás, Dombiratos, Fecskés, Komlós, Kunágota, Kupra / talán Kupa? / Meggyes, Földvár, Kevermes, Vizes, Bánhegyes és Kaszaerek.

Bánhegyes és vidéke / Apáca, Dombiratos, Bozzás/ sok más környező pusztával 1732-ben a rutina hercegi uradalomhoz került, de a hercegi család ragavaszakadása után visszaszállt a császári és királyi kincstárra. A kb. 16.000 kat. holdat kitevő néptelen területet a kincstár bérbeadás útján értékesítette. A XVIII. század folyamán meggazdagodott görög, örmény, rác kereskedők között volt a pénz és így nem csodálható, hogy ők a praediumbérlők egész Csanád megyében. Ezek a bérlők olcsó áron összevásárolták az állatokat, mivel a kereslet ^{et} ugyszólván csak ők képviselték, így az árakat totális szerint alakították. Ők az okai az 1743, 1744. évi drágaságnak, panaszojják a vármegyében. Így lettek a magyar földből élő idegenek a töröktől amugyis agyonsanyargatott vármegye kerékkötőivé.

1741-ben a rutina herceg bérbe adja Bánhegyest Ruhes Milus, Budisin Stefán, Stano Dugobrata, - 1743-ban Or-

Szentkláray, Közállapotok 108 / Századok, 1892./

bán Demeter, Szokács Petko, Kurtul János, Torosz Tódót mar-
+
bakereskedőknek, kik rendkívül csekély összeget: 24 forintot
fizetnek a bánhegyesi pusztá birtoklásáért. Az egész bánhegye-
si pusztán mindössze 600 boglya szőna termett, mely Borovszky
számítása szerint 300 forintnál nem ért többet. ++

A bérlők kezén levő pusztá évtizedekig vissza-
maradt a fejlődésben, mert az így bérelt területeket legnagyobb-
részt állattenyésztésre rendezték be. Bánhegyes még 1800-ban
is mint pusztá kaszáló szerepel.

A XIX.század elejétől azonban már a fejlődés
rohamos. Egymás után keletkeznek a kincstár által telepített
dohánykertész falvak vidékünkön, így a bánhegyesi pusztában
is 1842-43-ban alakult a mai Nagybánhegyes, bár nem a régi fa-
lu helyén. Ma már e feluban nincs hagyomány arról, hogy volt-e
és hol volt régi település, a régi falu emlékezetét elmosta
az idő.

+++
Később keletkezett Magyarbánhegyes észak-
részén találjuk tehát a régi Bánhegyest, melynek keletkezésé-
ről, küzdelmes életéről és pusztulásáról igyekeztem rövid ké-
pet vázolni.

+
Szentkláray 125.

++
Borovszky II.24.

+++
1865-ben nyert kincstári jó-
váhagyást.

T a r t a l o m j e g y z ő k .

A régi Bánhegyes	1	oldal
Forráskiadványok	2	"
Irodalom	3	"
Előszó	5	"
I. Bánhegyes keletkezése	7	"
II. A falu életéről	15	"
III. Bánhegyes a XVI. század elején	27	"
IV. Török veszedelem	33	"
V. Bánhegyes a török hódoltság korában	43	"
Tartalomjegyzék	51	"

